

րով մեծ հաշակ հանած է հոն, մանաւանդ իր քաղցր ու ներդաշնակ ձայնով և շարականագիտութեամբ:

Իր նուիրակութեան առաջին շրջանին Գէորգ Մեծագործ կաթուղիկոսը շատ գնահատած ու սիրած է զինքը, և եպիսկոպոս ձեռնադրած: Վերջին կաթուղիկոսական ընտրութեան առթիւ, 4 ընտրելիներէն երրորդն եղած էր: Իր ամբողջ հարստութիւնը, որ 1000 ոսկւոյ չափ կը կարծուի, կտակած է Երուսաղէմի Վանքին:

— Ս. Պատրիարքի վերջին շրջաբերականին վրայ, Պօլսոյ զանազան թաղերէն նպաստից յանձնաժողովին զրկուած նպաստներուն գումարը հասած է 300 ոսկի:

— Բերացի գեղագործ լատին պր. Լինարոս Վարդապետի մեռնելով Ազգ. հիւանդանոցին կտակած է 100 Օսմ. ոսկի և Ս. Յակոբի Ազգ. Որբանոցին 50 ոսկի:

ՀԱՅԱՀԱՏԻԿՆԵՐԸ ԵՒ ՅԱՆՔԸ

Սերմնացան մշակ ոչ միայն պէտք է օտար սերմեր ցորենահասէն զստէ, այլ ևս նոյն իսկ վոյս ևս ցտմբած նասիկներ ևս որոշէ կրկին ևս կրկին մտղիշով, յստակելով այնպէս որ մաքուր հասիկներ մնան գեր ևս յոցուն:

ՀԱՅՐԻԿ

Տեսնում ես, իմ սրտես բոռնիկ, որ մեր գիւղական ժողովրդի հողագործութեան վիճակը նոյն հնուրեան խանձարոյթի մեջն է, դեռ հին հին դարերու մեջ կը քափառեմք: մեր հողագործութեան առեւն աշխատութիւններ դառնալիսն սանջան է, մեր քանկոցած գործիքներ՝ անսաշ, անարուեստ և կոպիս շինուածներ են, որ չէրէ միայն զմեզ կտանքն, այլ առաւել մեր խեղճ անխօսուն անասուններ:

ՀԱՅՐԻԿ

Ինձ քուռ է, որ մեմք պէտք է յարմարեցնենք մեր ուսումնական մեր ներկայ բարեի դրութեանը, և ուսումնասիրենք այն խնդիրներն, որոնց պահանջ ունի հասարակութիւնը:

ՅԱՅՐԻ

Հասերն այնպէս են կարծում, որ հողի լաւ կամ վատ արդիւնաւորութիւնը ոչ թէ ցանկելուց և սերմերից կախումն ունի, այլ եղանակից, եթէ Աստուած տայ, եղանակը լաւ լինի, — հունձնառատ կլինի, ընդհակառակը, երբ եղանակը վատ է, որ-

բան կուզեն թող մշակեն երկիրը, լաւ պարարտացնեն, թէկուզ ամենալաւ տեսակի սերմեր անգամ ցանեն, դարձեալ արդիւնք չի ստացուի: Բայց միթէ ճիշտ է այդպիսիների կարծիքը:

Բանից երեւում է, որ լաւ հունձը շատ պատճառներից կախումն ունի, այն է՝ ցանող սերմերի յատկութիւնից, հողը լաւ կամ վատ մշակելուց և պարարտացնելուց, եղանակի լաւութիւնից և էն. սրանցից իւրաքանչիւրն ըստ իւր տեսակի, որոշ չափով ունի իւր բարեբար ազդեցութիւնը: Որպէս զի լաւ հունձ ստացուի, պէտք է որ այս բոլոր պայմանները միանան առանց բացառութեան: Ապարդիւն կանցնի բոլոր աշխատանքը, եթէ սերմերը լաւ են, բայց հողը վատ է մշակած, և կամ, եթէ սերմերը լաւ են և հողը խնամքով է մշակած, բայց եղանակը անյաջող է: Ուրեմն ինչ պէտք է անէ երկրագործը այնպիսի դէպքում: Նա պարտաւոր է գործ դնել այն բոլոր միջոցները, որ իրենից կախումն ունին, Իսկ մարդուց շատ բան կախումն ունի. նա կարող է լաւ և խելացի կերպով մշակել վարելահողը, ժամանակին և որոշ չափով պարարտացնել, ցանելու համար ընտրել լաւ սերմնացու և յարմար եղանակ և էն, երբ այս բոլորը որքան կարելի է լաւ և յաջող կերպով գլուխ դաշ և մարդ խելացի կերպով աշխատի գործ դնել իւր բոլոր միջոցները, այն ժամանակ միայն կարելի է ասել, որ մնացածն այլ ևս մարդուց չէ կախում: Որքան էլ վատ լինի եղանակը, այնու ամենայնիւ լաւ արտից կարելի է մի բան յուսալ, իսկ եթէ եղանակը ևս լաւ լինի, անկասկած երկիրը գիւղացու ամբողջ աշխատանքը հարիւրապատիկ կը վարձաբերէ. և այն ժամանակ միայն ամէն որ կմտաբերէ անսուտ հին առածը՝ որ դարեւոր փորձառութեան համառօտ ամփոփումն է, «Ինքն իրան օգնողին Աստուած էլ կօզնէ»:

Յանքը գիւղացիների համար մի այնպիսի սովորական բան է դառել, որ կարծում եմ հարցնելն անգամ աւելորդ է: Թէ ինչու ցանքի ժամանակ այս և ոչ այլ կերպ են վարւում, թէ ինչու գործ են ածում այս և ոչ ուրիշ սերմնացուներ և այլն: Բայց միթէ մեր այժմեան նոյն իսկ ամենախելացի գիւղացին կարող է սովորական գիւղատնտեսական գործերի մասին պարզ և որոշ տեղեկութիւններ հաղորդել. նա կարող է միայն այսօր ասել, որ «Այսպէս են արել մեր պապերը, այսպէս էլ մենք կշարունակենք»: Նոյն պատասխանը կտար գիւղացին նաև վար ու ցանքի մասին, Մեր նպատակը չէ այստեղ մանրամասնօրէն նկարագրել վար ու ցանքի ամբողջ գործողութեան ընթացքը, այլ կաշխատենք գիւղացու գիտցածից որքան կարելի է աւելի տեղեկութիւններ հաղորդել միմիայն սերմնացու հատիկների և ցանքի մասին:

Նախ քան ցանկը հարկաւոր է սերմնացուներ պատրաստել ցանքի համար:

Ամեն դք պարտաւոր է այսքանն իմանալ, որ սկզբներում բոյսն իւր սնունդն ստանում է հատիկի մէջ մթերուած պաշարից, իսկ երբ կսկսի աճել և ամրանալ հողի մէջ, այն ժամանակ միայն փոքրիկ բոյսը կսկսի հողից իւր համար սնունդ ձգել: Արքան շատ սնունդ մթերուած լինի հատիկի մէջ, այնքան աւելի շատ արմատ կրանէ բոյսը և նոյնքան էլ ուժեղ և լաւ կերպով կսկսի աճիլ: մինչև որ կատարեալապէս հասունանայ: Բացի դրանից բնտիր, այսինքն մաքուր, խոշոր և ծանր սերմնահատիկները, որոնք ինչպէս վերեն ասացինք, բաւական սնունդ մթերած կունենան, նաև այն յատկութիւնն ունին, որ աւելի հեշտութեամբ կարողանում են գիմանալ ցրտերի, որովհետև նոցանից յառաջացած ծիւրերը առողջ, զուարթ և զօրեղ լինելով, ընդունակ են կռուելու արտաքին արհաւիրքների դէմ: Եթէ հատիկի մէջ սակաւ է սնունդը, այն ժամանակ բոյսը լաւ հողի մէջն անգամ զժուարթութեամբ կսկսի աճել: Բացի դրանից, ամեն դք գիտէ, որ հէնց նոյն իսկ հատիկի մէջն են զետեղուած ապագայ չափահաս բոյսի զանազան յատկութիւնները: Նորա մէջ որոշ չափով պէտք է լինին անպտածառ՝ օսլայ, շաքար և հանքային բաղադրութիւններ, որոնք ծելելու ժամանակ սաղմի կերակուրն են կազմում:

Այս բոլոր ասածներից երևում է, որ լաւ սերմնացու հատիկներից շատ բան է կախուած: Բայց ինչպէս պէտք է ձանաչել լաւ սերմնացուները, ինչպէս պէտք է զանազանել նորա այս կամ այն տեսակը:

Արդէս զի կարողանանք իմանալ, թէ մեր ունեցած հատիկները ո՞ր տեսակին են պատկանում, անհրաժեշտ է ծանօթանալ այն միջոցների հետ, որոնցով կարելի կլինի ձանաչել տեսակների յատկութիւնները: Այդ բանը որոշելը հեշտ չէ: Եսմենայն դէպս հարկաւոր է մեծ զգուշութեամբ գնել հացահատիկներ: Աաճառականները շատ անգամ ամենահասարակ, մինչև անգամ բուսնելու ընդունակութիւնից զուրկ սերմերը տալիս են լաւի տեղ: Այս կամ այն տեսակ սերմնացուներ ձեռք բերելու համար աւելի լաւ է գիմել մի որ և է լաւ և յայտնի գիւղատնտեսական հաստատութեան, ինչպէս օրինակ մեղանում Պոփկասեան գիւղատնտեսական ընկերութեան: Աերջին ժամանակներս շատ տեղերում, մանաւանդ Ռոճնաստանում, մի քանի գաւառական վարչութիւններ յանձն առան վաճառել լաւ սերմնացուներ:

Անպիճելի է, որ լաւ տեսակի սերմերն առանց մի որ և է հոգացողութեան, կարող են լաւ բերք տալ, Դժբախտութիւնը միայն նրանումն է, որ լաւ

սերմ ձեռք բերելը այնքան էլ հեշտ բան չէ, ինչպէս կարծում են: Սերմի առևարի մէջ կարող են մէկ տեսակը միւսի տեղ վաճառել, երբեմն նոյն իսկ լաւ տեսակի սերմերն անգամ կարող են չյարմարուիլ այս կամ այն տեղի կլիմային: Այս բանն աւելի յաճախ կարող է պատահել այն տեսակ սերմնացուների հետ, որոնք բերում են հեռաւոր տեղերից: Այսպէս, օրինակ պատահում է, որ վարսակի մի քանի տեսակները շատ ուշ են հասնում և այդպիսով ուշացնում հացբոյսեր հաւտքելու ժամանակը: Երբեմն կարող է պատահել, որ եղանակի վատութեան և կամ ուշացանելու պատճառով չհասնի երբեմն էլ, ընդհակառակը, այնպէս է լինում, որ նոր բերուած սերմերի առաջին հունձը բաւական յաջող է լինում: իսկ երկրորդ տարում համարեա և ոչ մի տարբերութիւն. այդ նշանակում է, որ լաւ հողից վեր առնուած սերմերը վատ հողի մէջ իսկոյն այլասերում են: Այս պատճառով էլ լաւ տեսակի սերմնահատիկները բաւականին լմանկ են լինում, ուստի և ամէն մի գիւղացի չէ կարող ձեռք բերել:

Ամենայն գիւղացի պարտաւոր է աշխատել իւր տանը ձեռք բերելու լաւ սերմեր: Պան շատ հասարակ միջոցներ սեփական մանր, թեթեւ և սակաւարեւ հատիկները դարձնելու խոշոր, ծանրաւիշու և պողարեւ հատիկներ: Այս բանը ի հարկէ միանգամից չի կարելի գլուխ բերել և սովորաբար այս կերպ բարելաւած հացահատիկները հիանալի կերպով յարմարում են տեղական կլիմային և հողին:

Աստիճանաբար լաւ սերմացու ստանալու համար, պէտք է հացահատիկները լաւ մաքրել և ջովջիւն միմեանցից: Գիւղացոց գործ դրած սովորական սերմնացուները խիստ աղբոտ են լինում: Դժուար է ասել, թէ այդ բանը անպատճառ մաքրելու եղանակը չիմանալուց է յառաջացել: Ընդհակառակը, աւելի շատ այդ բոլորը արդիւնք է այն անհասկացողութեան և անտարբերութեան, որ ունին գիւղացիները գէպի աղբոտ և անմաքուր սերմնացուները: Սերմնացու հատիկների հետ խառն են լինում՝ յարդ, զանազան հանքերի մնացորդներ փայտի մանր կտորներ և ուրիշ հացբոյսերի ու զանազան ինքնաբոյս խոտերի սերմեր, որոնք կը բուսնեն առանց ցանելու և մշակելու և այլն: 2պէտքէ թողնել զանազան հանքերի կտորներ և այլ այսպիսի բաներ սերմնացուների մէջ, թէև նոքա այնքան վնասակար չեն, ինչպէս ամեն տեսակ բոյսերի սերմերը: Այդ օտար սերմերը հացահատիկների հետ միասին ցանում են և յառաջ բերում դաշտում անպէտք խոտեր, երբեմն այնքան մեծ քանակութեամբ, որ խնդրում են հացբոյսերը: Այսպիսի դէպքեր յաճախ տեղի են ունենում, անշուրջ և իւրեանց

գործին անուշագիր գիւղացիները պատճառով. որքան էլ սակաւ լինին այսպիսի անպէտք խոտերը՝ այնու ամենայնիւ նոցանից իւրաքանչիւրը խլում է հացարոյսերից մի որոշ տեղ և արգելում է նորան ազատ կերպով աճել, որովհետեւ ինչպէս հացարոյսերին, այնպէս և բոլոր միւս բոյսերին հարկաւոր է խոնաւութիւն և սնունդ. Գիւղացոց ուժասպառ եղած վարելահողերի մէջ գտնուած սնունդը հացարոյսերին անգամ չի բաւէ, ուր մնաց օտար և անպէտք բոյսերին, Անպէտք խոտեր կարող են յառաջ գալ նաեւ վատ աղբից և ակօսակներն ու միջակները չքանդելուց, բայց ամենից շատ ի հարկէ, հացարոյսերի սերմերի մէջ եղած աղբից, Գիւղացիներից շատերը բոլորովին չեն հաւատում այդ բանին, նոքա ասում են, որ դաշտում խոտերի սերմերն անյայտ կերպով են յառաջ գալիս՝ «սարեւր» է այդ: Որպէս թէ հացարոյսերի սերմերը ամեն տարի նոյնն են լինում, իսկ օտար խոտեր դաշտերում մի տարի շատ է աճում, միւս տարի ընդհակառակը, շատ քիչ, Բացի դրանից մի տարի չորային լինելու պատճառով երեւան է գալիս մի այլ բոյս, իսկ միւս տարի խոնաւութեան պատճառով մի ուրիշը, Այստեղից կարելի է եզրակացնել, որ գիւղացոց համար աղբոտ սերմացուն այսպիսի հանգամանքներում ոչ մի վնասակար դեր չի կարող խաղալ, Բայց սխալ է այդ, Այս բանը կարելի է բացատրել շատ պարզ կերպով, Չանազան տեսակի անպէտք խոտեր սիրում են զանազան եղանակներ, նոցանից մի քանիսը արագ կերպով աճում են, երբ ամառը խոնաւ է լինում, միւսները կարող են յառաջ գալ նաեւ ամառուայ չոր եղանակին, Այդ վնասակար խոտերի սերմերը հացարոյսերի սերմերի հետ միասին ընկնելով հողի մէջ, կարող է պատահել, որ առանց բուսնելու, երկար ժամանակ պասկած մընան, երբեմն էլ կարող են ամբողջ տարիներով անվնաս մնալ իւրեանց որրանում, իսկ յետոյ, յանկարծ, մի օր յարմար եղանակին բոլորը միասին միանգամից գլուխ կբարձրացնեն և գուրս կգան:

Այս բոլորից արդէն կարելի է եզրակացնել, որ հացարոյսերի սերմերի մէջ եղած վնասակար բոյսերի սերմերը միշտ նուազեցնում են բերքը, և միշտ ստիպուած այդպիսի աղբոտ սերմերը սովորականից խիտ են ցանում:

(Իւր շարունակում է)

Գ. Դ.

ՔՆՆՈՒԹԻՒՆ ՂԱՐԱԲԱՂԻ ԲԱՐԲԱՌԻ

(Շարունակութիւն) *

Գ. Բառի սկիզբը.

Ե բառերու սկիզբը կը կրէ հետեւեալ ձայնափոխութիւնները.

1. Նախ կը վերածուի յէ (յե) վանկին. այս մասին եղած ամբողջական օրինակներն են՝ յեզեր՝ եզն. յեխէ կամ յեխցի՝ եկեղեցի. յերխոթոս՝ եպիսկոպոս. յես՝ ես. յերեզ կամ յրեկ՝ երէկ. յերգիմի՝ երկինք. յերգիր՝ երկիր:

Ե-ի այս ձևափոխութիւնը՝ որ նոյն է մեր արդի երկու գրական բարբառներուն նախատառ ե-ի արտասանութեան հետ, ծագած պիտի լինի հետեւեալ եղանակով:

Մի քանի հայ բարբառներու մէջ (այսպէս Մուշի, Ալաշկերտի, Սուշավայի) բառամէջի շեշտեալ կամ նաեւ անշեշտ ե-ը ստացած է երկբարբառային իւ հնչումը: Տարախոյս չկայ որ Ղարաբաղի բարբառին, ինչպէս նաեւ մեր երկու գրական լեզուներուն ծնունդ տուող մայր բարբառներուն մէջ՝ նախաձայն ե-ը ի սկզբան ունէր այս երկբարբառային իւ արտասանութիւնը՝ որ հենց սկզբնաձայն լինելուն համար հեռոջեռէ թանձրանալով վերածուած է յէ միափոխին:

Ե-ի այս փոխութեան հետ ուղիղ համեմատական է զրաբարի նախատառ ո ձայնին ձևափոխութիւնը, որ արդի երկու գրական լեզուներուն մէջ վերածուած է վօ, իսկ Ղարաբաղի բարբառին մէջ՝ ինչպէս յետոյ պիտի տեսնենք, վրէ հնչման: Մի քանի հայ բարբառներու մէջ (այսպէս Մուշի, Ալաշկերտի, —նաեւ Սեբաստիոյ, Եւդոկիոյ ևլի) ինչպէս որ բառամէջի շեշտեալ կամ նաեւ անշեշտ ե-ը ստացած է երկբարբառային իւ հնչումը, նոյնպէս նաեւ նոյն դիպքով ո ձայնը վերածուած է երկբարբառային ու կամ ուէ հնչման: Ե ձայնին պէս նախատառ ո-ն ալ Ղարաբաղի բարբառին նախնական վիճակին մէջ ուէ, իսկ մեր գրականները ծնող մայր բարբառին մէջ ու օ հնչումն ունեցած բլալու էր. որոնք հեռոջեռէ թանձրանալով յետոյ ծընունդ տուին վրէ և վօ ձևերուն:

Ե—յէ ձայնափոխութեան ընթացքը որոշելով կը պարզուի նաեւ Ղարաբաղի բարբառին ա—յէ ձայնաշրջութեան, որու վրայ խօսած ենք ար-